

Սույն գիրքը թվայնացվել է Գրքասեր ՀԿ-ում՝ հայերենով գրականության պահպանման, հանրայնացման և ժամանակակից թվային միջավայրում հասանելի դարձնելու նպատակով:

Կազմակերպության նախաձեռնությունը միտված է հայերեն գրքերի և տեքստերի տարածմանը, ընթերցանության խթանմանը և մշակութային ոչ նյութական ժառանգության պահպանությանը՝ ապահովելով դրանց հասանելիությունը հնարավորինս լայն շրջանակների համար:

Մենք հավատում ենք, որ թվայնացումը ոչ միայն պահպանման միջոց է, այլև գիտելիքի, գրականության և մշակույթի շարունակական փոխանցման կարևոր ուղի:

Գրքասեր ՀԿ-ն գրքերը ձայնագրում և թվայնացնում է բացառապես Ձեր նվիրատվությունների շնորհիվ: Կազմակերպությանը կարող եք օժանդակել հետևյալ հղումով՝

<https://grqaser.org/hy/donate>

Հայ գրականություն, Պատմվածք, Արձակ

16+

Մանուկ Մնացականյան

Միջօրե

Անդրանիկ Հարությունյանին՝

Բերդաձորի Անդրոյին

Ուղղաթիռը լեռան հետևից անսպասելի հայտնվելով պտույտ կատարեց ձորաբերանին կուշ արած գյուղի վրա, և գյուղով մեկ՝ մեծ, փոքր, հայացքները երկինք ուղղեցին: Որտեղ էլ լինեին, ինչ գործի էլ լինեին, միևնույն է, ամեն ինչ թողած՝ երկինք էին նայելու, ու եթե ուղղաթիռը կանաչ գույնի ներկված, ռազմական էր լինում՝ խոժոռվում էին և շարունակում կիսատ թողած գործը, իսկ եթե նարնջագույն էր՝ ձեռք ու թաշկինակ թափահարելով անուշ ժպտում էին, և այդ ժպիտը այն սովորական խաղաղ ժպիտներից չէր լինում, հույսն ու ուրախությունը աչքերի մեջ պեծկլտալով՝ առաքվում էին երկինք, ուղղաթիռի հետ պտույտ տալիս և ուղղաթիռի հետ վայրէջք կատարում:

Այս անգամ գյուղն անուշ ժպտաց: Եվ երբ դիրեկտորն է դպրոցից դուրս արձնելով վազում դեպի ուղղաթիռ, աշակերտ կմնա դասարանում՝ դիրեկտորով, ուսուցչով, աշակերտով, գյուղի ահել-ջահելով, շներով ու ականջների կտրված քոթոթներով մղվեցին դեպի դՅուղավերջում հարմարեցված վայրէջքի հրապարակը: Միակ մարդը, որ տեղից չհարժվեց, Մարեն էր:

— Անդրանիկս եկավ,— ասաց, ծաղկավոր լաչակի տակ խրեց կախված մազափունջը, ուղղվեց, մեջքը հետեց միջօրեի արևից տաքացած, մերկ մանկան պես անշպար ու կատարյալ մատուռի որձաքարերին: Այդպես հարմա՞ր էր, հարմա՞ր չէր տարիքից կորացած նրա ողնաշարին՝ կարևոր չէր, նա պետք է արմունկները ծնկներից բարձրացներ, շտկվեր, քարին նստած սպասեր մինչև Անդրանիկն իրեն մոտենար:

Ուրիշ էր Մարեի պատմությունը:

Պատերազմից հետո, չնայած ամուսնու մահը գուժող «սև թղթին», նա երկու տարի էլ սպասեց ամուսնուն, բայց երբ սովի պատճառով սկսվեց գյուղից համընդհանուր փախուստը, երբ դպրոցը փակվեց, երբ ստիպեցին մի մատ միևնույն արջկան կոլտնտեսությունում աշխատել՝ բռնեց երեխու ձեռքն ու գիշերով գյուղից փախավ: Ո՛ր էր գնալու՝ չգիտեր: Ճամփան դեպի աջ՝ Շուշի, Ստեփանակերտ էր տանում, դեպի ձախ՝ Գորիս: Առաջին բեռնատար մեքենան կանգնեցրեց, և երբ տեղ հասան՝ պարզվեց, որ ձորիս են եկել: Լուսարբեցին վարորդի տանը: Վարորդը լսեց նրանց պատմությունն ու ասաց. «Կիմանան՝ հետ կուղարկեն: Գնա Երևան: Մեծ քաղաք է՝ շունը տիրոջը չի ջոկում»: Երևանում գորգագործական գործարանում աշխատանքի ընդունվեց, աղջիկը դպրոցն ավարտեց, ինստիտուտն ավարտեց, ամուսնացավ, երեխաներ ունեցավ, և, փառք Աստծո, միասին՝ մի օջախ ապրում էին:

Բայց աղջիկը քաղցկեղից մահացավ, թոռներից մեծն ամուսնացավ, գնաց Կիրովական, փոքրը մի երկու անգամ խոպան գնաց-եկավ, երրորդ գնալուց էլ չվերադարձավ, մնաց Ղազախստանի Կոկլետավ քաղաքում, և տանը մնացին ինքն ու փեսան: Փեսան թե քչախոս էր՝ կնոջ մահից հետո ընդհանրապես չխոսկան դարձավ և երբ սկսեց գիշերները հաճախ տուն չգալ՝ Մարեն որոշեց խոսել փեսայի հետ: Տանը, մենության մեջ, նա մտովի սերտում է ասելիքը, «Ամուսնացիր, որդի, ջայել ես, - ասում էր ու փեսայի փոխարեն պատասխանում:— Լինելու բան չի:— Ես գիտեմ մենակությունն ինչ է,— ասում էր փեսային,— դատարկ տունն ո՞ւմ է պետք:— Դատարկ չի,— իբր ընդդիմանում էր փեսան,— աղջկադ շունչը պնկեպռունկ մեջն է...»: Եվ էի նման բան էր ասում փեսային ու փեսայի փոխարեն ինքն իրեն պատասխանում: Ու երբ մի երեկո այդ մասին խոսք բացեց, և փեսան ասաց. «Յիմիկվա կնանիք առաջվանը չեն, ուզում են ազատ ապրել, առանձին ապրել»,— նա չձգձգեց, բոխչան հավաքեց ու ծերանոց գնաց: Ու երևի կյանքը ծերանոցում էլ ավարտեց, եթե Արցախը ոտքի չկանգնեց: Բարձրախոսից մեկ լսեց իրենց գյուղի անունը, երկու լսեց և ծերանոցից փախավ: Աստծուն է հայտնի ինչպես հասավ Գորիս, ոնց անցավ Գորիս-Լաչին ճանապարհին ու հայտնվեց շրջափակման մեջ գտնվող իրենց գյուղում: Գյուղը համարյա չէր փոխվել, մարդիկ էին ուրիշ: Յներից մի երկուսը հիշեցին, անունը տվեցին, ասացին. «Ուրիշները գլուխն առնում, փախչում են, դու գալի՛ս ես...»: «Գալիս եմ»,— ասաց: «Եկել ես, որ ի՞նչ անես...»: «Եկել եմ, որ կռվեմ...»:

«Ո՞նց ես կռվելու»,— ինդացին քթի տակ: «Բերանով,— ասաց:— ԱՅ, Ես բերանով: Չարն անիծելու եմ, բարին՝ օրհնելու»: Եվ քանի որ ինքնապաշտպանության ջոկատի հրամանատար Անդրանիկը նրան «մարե» ասաց, գյուղը նույնպես նրան «Մարե» անվանեց ու ինքը չդժգոհեց: Ի՞նչ իմանար Մարեն, որ իր գալը գյուղի պաշտպանության համար ռազմավարական նշանակություն է ունենալու: Ամո՞թն էր, թե այլ էր պատճառը՝ նրա գալուց հետո այլևս ոչ ոք չլքեց գյուղը և դեռ հակառակը՝ ուրիշ եկողներ էլ եղան՝ պինդ, առողջ, կռվող տղերք, մեծ մասամբ բնիկների թոռներ ու ծոռներ:

Թիթեղի զնգոց լսվեց: Մարեն բացեց կիսախուփ աչքերը և տեսավ շիկահեր տղեկին, որ իր հասակից երկար տաշտը շալակին վազում էր դեպի վայրէջքի հրապարակ:

Ուղղաթիռի շարժիչը միանգամից դադարեցրեց աշխատանքը: Լսելի դարձավ դեպի ուղղաթիռ շարժվող մարդկանց աղմուկն ու տաշտերի զնգզնգոցը: Դռնից դուրս ելավ օդաչու Արտաշը, վար իջավ և մոտենալով սկսեց բոլորին անխտիր ձեռքով բարևել: Այդ բարևը գյուղի բնակիչների համար շատ էր կարևորված, նրանց համար այդ ձեռքսեղմումը ինքնահաստատման մի արարողություն էր, այսինքն՝ ես կամ, ինձ չեք մոռացել: Որ այս բարը ու թանկ մեքենայով վտանգավոր ճանապարհ էք կտրել, եկել ինձ մոտ՝ ուրեմն իմ ներկայությունն այստեղ շատ է անհրաժեշտ: Արտաշը, եթե նույնիսկ դա չէր գիտակցում՝ բնագործ գգում էր: Տարիքավորները ձեռքսեղմումից հետո սովորականի պես՝ սկսեցին տեղալ հարցերի տարափը.

— Ես ո՞ր մնացիք, Արտաշ ջան...

— Աչքներս ջուր դառավ:

— Մեր հույսն, ախր, դուք եք մնացել:

— Անդոյին չբերեցի՞ր...

— Համբերեք,— տարիքավորների կողմը թեք հայացք գցեց Արտաշը:— Բարևս տամ՝ նոր պատասխանեմ:— Նա ձեռքսեղմումը քիչ համարեց, մՅուս ձեռքով խառնեց շիկահեր տղեկի գանգուրները:— Երկուսից-բանից հեչ ստանո՞ւմ ես...

— Չէ, հա,— ժպտաց շիկահերը:— Ինձ հրացան կբերե՞ս:

— Տանկ կբերեմ,— ժպտաց Արտաշը:

— Տանկը ուղղաթիռ չի մտնի,— ասաց տղեկը:

— Հո նրա ուզելով չի՞, որ մտնի կամ չմտնի,— կողքի աղջնակի ձեռքը սեղմելով աչքով արեց Արտաշը: — Ծեծելով կմտնենք: Ճիշտ չե՞մ ասում...

— Ճիշտ,— հրճվեց աղջնակը:

Արտաշն ավարտեց ձեռքսեղմումի արարողությունը, լրջացավ, դարձավ մեծերին.

— Ասեք, լսում եմ:

— Ինչո՞ւ էսքան ուշացար...

— Ամսից ավելի է՛ չկաս:

Էլի էին հարցեր տալու՝ Արտաշը ձեռքը բարձրացրեց, լռեցրեց.

— Եղանակն աննպաստ էր,— ասաց: Նորից աղմկեցին.

— Եղանակին ի՞նչ է եղել...

— Երևանի ռադիոն ասում էր՝ առանց տեղումների եղանակ...

— Ասա՛ զինվորականները չէին թողնում...

— Աննպաստ եղանակից դա ինչո՞վ է պակաս,— քթի տակ խնդաց Արտաշը և գուցե խոսքը շարունակեր, բայց ձորից պայթյուն լսվեց, և երկինք մխրճվեց կարմիր հրթիռը: Լռություն տիրեց: Բոլորի հայացքի տակ հրթիռը երկնքի անամպ կապույտում ճարճատյունով ցրիվ եկավ:

— Ո՞վ էր,— դռան մեջ հայտնվեց Անդրանիկի այրոտ դեմքը, հետևից՝ դպրոցի դիրեկտորը: Ե՞րբ դիրեկտորը ուղղաթիռ մտավ՝ ոչ ոք չնկատեց:

— Հրթիռ էր,— ասացին:— Գալիս եմ:

— Հողեմ գլուխները,— ասաց կանացի ձայնը:

— Տաշտերը մոտ բերեք,— ասաց Անդրանիկը:

— Գանք՝ օգնենք:

— Շարժվելու տեղ չկա,— ժպտաց Անդրանիկը:— Հո չենք բարձել...

— Դու իջիր,— հետևից Անդրանիկի ուսին թփթփացրեց դիրեկտորը՝ կուպրի պես սև բեղմորուքով մի երտասարդ: — Դու իջիր, թող Ռուբիկը գա: Ռուբո...

Անդրանիկը դռնից վայր ցատկեց, գրկախառնվեց ներքևում խմբված երիտասարդների հետ: Կարշնեղ մեկը խմբից պոկվեց, ուղղաթիռ մտավ: Անդրանիկը գրպանից ծխախոտի տուփ հանեց: Արտասահմանյան ծխախոտատուփը շատ էր գեղեցիկ:

— Պահ,— կանչեցին:— Պակաս չի լինի... Տաս-տասներկու ձեռքեր ձգվեցին դեպի ծխախոտատուփը:

— Ծխելու բան բերե՛լ ես...

— Բերել եմ:

— Հա,— ասացին,— մեռանք տերև փշրելով:

— Սրանի՞ց ես բերել,— կատակեցին:

— Տուրի՞ստ ես,— խստաձայն ասաց Անդրանիկը: Մեքենայի հռնոյուն լսվեց, ու մի քանի վայրկյան հետո երևաց քիթը վեր ու վար ցնցող կանաչ գրահամեքենան: Հետևից փոշու և ծխի ամպ թողնելով, առաջ եկավ, կտրուկ արգելակեց և ուղղաթիռից քիչ հեռու կանգնեց: Արցախ կատարվող բոլոր թռիչքները ադրբեջանական Ադդամ քաղաքից էին հսկվում ու կարգավորվում: Այնտեղից էին զինվորականներին ռադիոկապով հայտնում թռիչքի մասին, և զինվորականները դիմավորում էին ժամանող ինքնաթիռներն ու ուղղաթիռները: Այս անգամ գրահամեքենան մի փոքր ուշացավ: Ներսից շրխկոց լսվեց, բացվեց ետնամուտքը, ավտոմատավորները դուրս թռան, վազեցին, կիսաշրջանի մեջ առան ուղղաթիռն ու կանգնեցին: Վերջինը մեքենայից ելավ կապիտանի ուսադիրներով սպան՝ նիհար, ցցված այտոսկրներով 30-ին մոտ մի տղամարդ, դանդաղ առաջ եկավ, կանգնեց նրա չոր, պրպտող-զննող հայացքը վերջապես գտավ Անդրանիկին, մի պահ գամվեց, ապա շրջվեց դեպի Արտաշը.

— Անձնակազմդ ո՞ւր է...

— Ներսում են:

— Վայրեջքի թույլտվություն ունե՞ս...

Արտաշը ծոցագրպանից թուղթ դուրս բերեց, պարզեց կապիտանին:

— Այլուր, բրինձ, շաքարավազ ու վե՛րջ,— թղթին նայելուց հետո ասաց կապիտանը:

— Վերջ:

— Էստեղից՝ ուղիղ Ստեփանակե՛րտ...

— Վիրավորներ կան, Երևան եմ տեղափոխելու,— թուղթը գրպանը մոցրեց Արտաշը:

— Նրանք չլինեին՝ ձեզ Էստեղ թողնող չկար,— քթի տակ ժպտաց կապիտանը:

— Հա,— խոսեցին կողքից,— եղանակը թռիչքային չի: Կապիտանը հայացքով սաստեց խոսողին ու քայլեց դեպի Անդրանիկը.

— Եկա՞ր, բանդիտ...

— Ե՛ս եմ բանդիտը, Պրիվալով,— ժպտաց Անդրանիկը: — Իմ ի՞նչն է բանդիտի...

— Որ սափրվես, փողկապ կապես՝ իսկը գերեզանցիկ ուսանող: Բայց աքերդ ու՛- ու՛- ու՛...

— Աչքերս՝ ի՞նչ...

— Շուշվա հեռուստատեսությունը մի գլուխ նկարդ է ցույց տալիս: Գլխագին են խոստանում: Չբռնե՞մ տանեմ...

— Ինչո՞ւ ես բռնում: Հրավիրիր՝ գամ:

— Կհրավիրեի,— կատակն ընդունեց կապիտանը,— բայց օղի չունեմ:

— Օղին՝ ինձանից,— ասաց Անդրանիկն ու շրջվեց դեպի ուղղաթիռը:— Օղին իջեցրեք:

Ուղղաթիռի ներսից այլուրի պարկերը բերում, դնում էին դռան մոտ կանգնածների մեջքին և, նրանք տանում, պագում էին, պարկը թրմփոցով օգում կողք կողքի շարված տաշտերի մեջ, ետ դառնում: Կապիտանը, խոսքի հետ, աչքի պոչով հետևում էր նրանց: Երբ վար

իջեցրին օղու շշերով լի երկու արկղները, կապիտանի աչքերում մի պահ կայծ հայտնվեց ու մարեց:

— Հինգ շիշը քոնն է,— ասաց Անդրանիկը:

— Բա մնացա՞ծը...

— Մնացածը մերն է:

— Դուք էստեղ խմելով՞ եք զբաղվում, թե ինքնապաշտպանությամբ,— պոռթկած կապիտանը:— Կարգուկանոն չկ'ա...

— Ո՞նց չկա, — ասացին կողքից:— Ծնունդ է լինում, կնունք է լինում, հարսանիք է լինում: Առանց խմիչքի կլինի՞...

— Շրջափակման մեջ՝ ծնո՞ւնդ, կնո՞ւնք, հարսանի՞ք,— ասաց կապիտանը:— Չէ, ձեզ էստեղից քշել չի լինի...

— Ձեզ էլ չի լինի,— ասաց տարեց կինը:— Օղին՝ մերը, ոչխարը՝ մերը: Թուրքն էլ գողացած ոչխարից խորոված անելու վարպետ է: Զե՛ք արա, նաչալնիկ...

— Հա,— հաստատեցին կողքից:— Մենակ թե մեր հացն ուտում են, նրանց դռանը՝ հաչում:

— Ի՞նչ,— չհասկացավ կապիտանը:

— Ասում է՝ ոչխարը գիշերով մեզանից են գողացել, օղին էլ՝ ըհը: Բայց նրանց եք պաշտպանում:

— Ես հրաման եմ կատարում,— ասաց կապիտանն ու փոխեց խոսակցությունը:— Ճի՞շտ է, որ երևանում օղին առանց տալոնի է...

— Ճիշտ է,— ասաց Արտաշը:

— Հը,— գլուխը թերահավատ շարժեց կապիտանը, մատով մոտ կանչեց զինվորներից մեկին, ականջին բան ասաց:

Չինվորը գնաց, արկղից վերցրեց օղու շշերը, տարավ մոցրեց զրահամեքենան, ետ դարձավ:

— Կապիտան,— կանչեցին տաշտերի մոտից:— Ստուգելով՞ եք, թե տանենք...

— Էլ ի՞նչ կուզեիք,— քմծիծաղ տվեց կապիտանը, շրջվեց դեպի զինվորները:— Պարկերն ստուգել:

Չինվորները վրա տվեցին, հանեցին դաշույններն ու սկսեցին պարկերը դաշունահարել:

Արի պարկն ասես դիմացը կանգնած թշնամին էր՝ ցատումն ու ատելությունն աչքերում խրում էին դաշույնը մինչև դաստակն ու հետն էլ՝ հը՛... հը՛... հը՛...

— Ձեր դաստիարակողի,— փնչացրեց հաղթանդամ ծերուկը:— Կատաղությունն էստեղ մեր ու Ես պարկերի վրա եք ծախսում: Որ տուն դարձաք՝ ո՞րմ փորն եք թափելու...

— Հը՛... հը՛... հը՛...- վարժ, մարզված շարժումներով շարունակում էին զինվորները:

— Պուշկին... Գոգոլ... Լերմոնտով... Տոլստոյ... Դոստոևսկի... Չեխով...— պարկերին իջնող հարվածների հետ անսպասելի բղավեց համալսարանի երիտասարդ դասախոսը, որ ամիսներ առաջ ամեն ինչ թողել, կին-երեխաներին առել, եկել բնավորվել էր պապի օջախում:

— Չէ մի՛ Տյուտչև,— դասախոսի արմուկները ցնցեց ընկերը:— Սրանք Պավլիկ Մորոդովից դենը բան չեն կարդացել, քեզ մի ճղիր:

— Զը՛... հը՛... հը՛... - Այլուրը բխկում, թափվում էր տաշտի մեջ և դաշտից դուրս, գինվորները ձեռքները մտցնում էին այրի մեջ, տարուբերում, անցնում հաջորդ պարկին:

— Գնդացիի գտա՛ք,— կանչեց կանացի ձայնը:— Այլուրն ափսոս է, ախր...

— Գնդացիի՛ չէ, բայց փամփուշտ ու նռնակ՝ պատահում է,— ասաց կապիտանը, շեշտակի նայեց Անդրանիկին,— Ձեր զենքն ո՛ւր եք պահում...

— Մեր զենքն էստեղ է,— Անդրանիկը ձեռքը տարավ սրտին:

— Ու մեկ էլ՝ էստեղ,— շիկամորուս տղան ցուցամատով կտկտացրեց գլխին:

— Պրիվալով,— ասաց Անդրանիկը,— շներն առած գալիս եք, տները տակնուվրա անում, մարդկանց ծեծում, ջարդում, զենք եք պահանջում: Ախր շատ ստոր բան է, երբ կնոջ ու երեխեքի առջև տան տղամարդուն քացու տակ են գցում ու ավտոմատ պահում վրան...

— Զրաման է՛ զենքի բռնագրավում,— մարմնի ծանրությունը մի ոտքից մյուսը գցեց Պրիվալովը և հորանջեց:

— Զրաման,— քմծիծաղ տվեց Անդրանիկը:— Իսկ եղ ստորությունը դուք չե՛ք հասկանում:

— Չենքի տեղն ասեն՝ չեն ծեծվի: Բաստա,— ափն ափին շրխկացրեց կապիտանը:

— Չենքը դիմացներդ է,— գլուխը տմբտմբացրեց Անդրանիկը:— Ո՞նց չեք տեսնում...

— Այսի՞նքն...— Պրիվալովի աչքերը խոշորացան:

— Այ նա է մեր զենքը, նա է, նա՛, նա՛, նա՛ ու մեկ էլ էս բոլորը:— Անդրանիկի ձեռքը մեկ երեխաներին պարզվեց— մեկ՝ կանանց ու ծերերին, ապա շրջան գծեց գյուղի վրա: — Զասկացա՛ր...

— Դրանցով չես կրակի,— հիասթափվեց կապիտանը:

— Կրակելուներ՝ չեք գտնի,— խորամանկ ժպտաց Անդրանիկը:— Զո տանը չե՛նք պահելու, որ գաք ու խլեք: Բայց իմացիր՝ ձեր խաղին մենք ծանոթ ենք. դուք դեռ չհեռացած՝ թուրքերը վրա են տալիս: Մինչև զենքը բերում ենք՝ մի քիչ ուշ է լինում, վնաս են տալիս:

— Մեր ձեռքը բռնում եք, նրանց ասում՝ խփիր: Ինչո՞ւ չեք նրանց զենքերն էլ խլում,— ասացին կողքից:

— Ես հրաման կատարող եմ:

— Զրաման կատարող է՛ թող մեր արաղը հետ տա,— կանչեց շիկափեր տղեկը:

— Ամոթ է, կհասկանան,— սաստեցին կողքից:

— Արաղը չտվեցիր՝ տնետուն են ընկնելու, Սապոզների հոտից տուն մտնել չի լինում,— ասաց կանանցից մեկը:

Մատուռի մոտից Մարեն, իհարկե, տեսավ գյուղ մտնող զրահամեքենան, տեսավ ու Անդրանիկին տեսնելու հաճույք ծփանքը վայրկենապես չքացավ:

— Եկա՛ք,— քիչ առաջ մղվելով խոսեց Մարեն:— Բա դուք մոր ծիծ չե՛ք ծծել... Ձեր մերը ձեր օրորոցի վրա բա երգ չի՞ ասել... Բա ձեզ տոտիկ-տոտիկ չի՞ արել ձեր մերը: Ձեզ չե՛ն կնքել են սուրբ մեռնից ձեր երեսին չե՛ն քսել... Թե քրիստոնյա եք՝ ձեր մեծն ու փոքրը ձեր էստեղ արածից պիտի ամաչի: Բա ո՞նց, գիժը չի ամաչում, գժի տերն է ամաչում: Որ պատերազմ էր՝ Անուշավանս իր կյանքը տվեց, որ ձեր կյանքն ու հողը պաշտպանի: Ձեր հողում Անուշավանս իրեն ձեր նմա՛ն էր պահում: Դրա համար էլ գլուխս միշտ բարձր է: Դուք ո՞նց եք

ձեր մոր ու կնոջ գլուխը կախ թողնելու: Թե մարդ են՝ նրանք պիտի ձեզանից հրաժարվեն: Պիտի ասեն՝ մենք նրանց չենք ծներ ձվից են ծնվել: Հա, ձվից: Ո՛ր ձեր թխամերը թուրք է եղել: Թե չե՛ք քրիստոնյան ես եկեղեցին կգնդակահարի՞, որ դուք արեցիք...

Այսպես Մարեն, նախաբանեց-հիմնավորեց ասելիք անեծքն ու անցավ բուն անեծքին:

Մեղուներն իրենց թանձր գվկոցով, ասես, նրա քիչ երգեցիկ, քիչ կերկերուն արտասանված թանձր խոսքերի դամն էին պահում: Վերջում, ինչպես միշտ, Մարեն անեծքի պոչը հասցրեց Կոկչետավում բույն դրած թոռանը.

— Փուճ ես, փուճ... Պապիդ օջախը ուրիշներն են արյուն-քրտինքով պաշտպանում: Անիծեմ՝ քո նման մի փուճ զավակ ունենաս, որ իմանաս աշխարհի բանը...

Ալրի պարկերից հետո դաշունահարվեցին բրնձի ու շաքարավազի պարկերը: Դպրոցի դիրեկտորն ու ընկերը ուղղաթիռից ցած իջան, թափ տվեցին իրենց վրագուխր, և ժողովուրդը հասկացավ, որ բեռնաթափումն ավարտվեց: Արտաշը ուղղաթիռ բարձրացավ, դռան մեջ շրջվեց, ժպտաց.

— Պինդ մնացեք...— Նրա բռունցքը վեր բարձրացավ: Ասես հրամանով, զինվորներից բացի բոլորի բռունցքները մխրձվեցին երկինք: Ի՛նչ մռնչուն կար սեղմված այդ փոքր ու մեծ բռունցքներում, ի՛նչ դղրդացող լռություն էր... Ուղղաթիռի փակվող դռան շխկոցից ժողովուրդն սթափվեց: Գնացին, վերցրեցին տաշտերը կողմ տարան, շարեցին իրար վրա: Ուղղաթիռն աշխատեցրեց պտուտակը: Այրա-բրնձա-շաքարավազախառն հողմ բարձրացավ: Չինվորները գլխարկների բռնած վագեցին, թաքնվեցին զրահամեքենայի հետևը: Ուղղաթիռը օդ էլավ ու հետը տարավ իրեն ուղղված հարյուրավոր ձեռքերի ծփանքը: Կապիտանը դուրս ելավ զրահամեքենայի հետևից, Անդրանիկին մատով մոտ կանչեց: Անդրանիկն իր թեթև քաշին անհամապատասխան ծանր քայլերով առաջ գնաց, կանգնեց:

— Ի՛նչ ես ասում տներն անխտիր ստուգե՛նք, թե պատահական,— խորամանկ ժպտաց կապիտանը:

— Ոնց ուզում ես,— ուսերը վեր քաշեց Անդրանիկը:

— Շարվիր,— հրամայեց կապիտանը: Չինվորները վազքով մոտեցան, շարվեցին:

— Դուք էսօր ստուգողը չեք, Պրիվալով,— ասաց Անդրանիկը:

— Ինձ գիտես...

— Ստուգելիս շատվոր եք գալիս, շներով եք գալիս, ծեծում, կրակում եք: Հիմա՝ քիչ եք, չեք համարձակվի:

— Որոշողը ես չեմ,— խստացավ կապիտանը:— Ի՛նչ ես ասում...

— Հինգ շիշ էլ բերեք,— ուսի վրայից ասաց Անդրանիկը:

— Ռուս չե՛ն,— Անդրանիկի թիկունքից խոսեց կանացի ձայնը:

— Ռուս չեն, ռուսի անունը խայտառակող են,— պատասխանեց տղամարդու ձայնը:

— Սրանք՝ ի՛նչ,— ասաց մի ուրիշը:— Ամենամեծ խայտառակողը իրեն մոսկվաներում նստած է:

Օղին բերեցին, տվեցին առաջին պատահած զինվորի ձեռքը: Չինվորը կարծես թե, ժպտաց:

— Սրանք ժպտալ էլ գիտեն, ախչի,— կանչեց կանացի ձայնը:

— Չուր տեղն էլ տալիս ենք: Խմելու են, կատաղելու, գալու են տուրուդմբոց սարքեն...

— Ճիշտ արեց, ճիշտ արեց: Թող ռադները քաշեն-գնան:

Անդրանիկը ձեռքով շարժում արեց: Թիկունքից լսվող խոսակցությունները լռեցին:

— Ծխե՛նք,— ծխախոտատուկը պարզելով կապիտանի աչքերի մեջ շեշտակի նայեց Անդրանիկը:

— Կարելի է:

Իրար աչքերի մեջ նայելով ծխեցին: Կապիտանը լրջացավ:

— Ճիշտ են ասում՝ իսկը բանդիտի աչքեր: Ասե՛մ ինչ ես մտածում...

— Ասա:

— Մտածում ես՝ գրահամբռնան չլիներ, զինվորները չլինեին, ոչ ոք չլիներ: Ես լինեի ու ես կապիտանը: Հը,— կապիտանը խորամանկ ժպտաց:— Ինձ հում-հում կուտեի՞ր...

— Կապիտան, 68 գլուխ ոչխար են տարել: Ասա՝ հետ բերեն:

— Չգիտեմ,— հայացքը փախցրեց կապիտանը:— Մենք ձեր գործերին չենք խառնվում:

— Յոթանասուն տարեկան հովվին ծեծել, կիսամահ են արել ու տարել: Դա՞ էլ չգիտես...

— Ասացի՞ ձեր գործերին չենք խառնվում:— Նա մատի ծայրով թռցրեց ծխախոտի կրակը, մնացուկը գրպանը մտցրեց:— Լավն է, հետո կծխեմ:

Անդրանիկը ձեռքի ծխախոտատուկը խրեց կապիտանի գրպանն ու առաջ մղվելով ֆշացրեց ականջի տակ:

— Չեք խառնվում՝ Էստեղ ի՞նչ գործ ունեք: Ինչո՞ւ չեք գնում մեր ու նրանց արանքում կանգնում, որ արյուն չթափվի...

— Չգիտեմ,— հետ ձգվեց կապիտանը: — Իմ գործը հրաման կատարելն է:

Անդրանիկի թիկունքում լրիվ սսկվել էին: Աշխատում էին լսել նրանց խոսակցությունը, բայց միևնույն՝ ոչինչ չէին լսում:

— Լավ,— ասաց Անդրանիկը,— ինչ գիտես՝ Էն ասա: Ո՞նց կռվող եք...

— Կռվող եք,— ասաց կապիտանը:— Նրանց զենքը դուք ունենալիք՝ ու՛... ու՛... ու՛...

— Դե ուրեմն կասես՝ ոչխարը հետ բերեն: Թե չէ՝ արՅուն է թափվելու: Կասե՛ս...

— Կասեմ:

— Քնացեք,— ասաց Անդրանիկը:— Խորովածը կսառի:

— Որտեղի՞ց իմացար...

— Ուղղաթիռից տեսա: Խորոված են անում:

— Հը,— գլուխն օրորեց կապիտանը:— Ամեն ինչ գիտեն: Տեղերում,— հրամայեց զինվորներին:

Չինվորները վազքով գնացին, խցկվեցին գրահամբռնայի մեջ: Վերջինը կապիտանը մտավ:

— Կապիտան,— կանչեցին երիտասարդների խմբից: — Էնպես արա, որ քեզ կարոտենք: Լսեցի՞ն, չլսեցի՞ն՝ ներսից փակեցին գրահամբռնայի դուռը և հետևից փոշու ամպեր թողնելով՝ գրահամբռնան հեռացավ: Փոշու պես մարմանդ ու թանձր մի լուրջություն կախվեց գլուղի վրա: Առաջինն սթափվեց դպրոցի դիրեկտորը:

— Ի՞նչ ենք կանգնել: Անելիքներս չգիտե՛նք...

Ջահել, ահել քայլեցին դեպի տաշտերը ու տաշտերի ականջներից բռնած թափորը շարժեց դպրոցի ուղղությամբ: Պահեստի դեր կատարող ազատ դասասենյակում տաշտերը կախելու

Էին օճորքից իջնող պարաններից: Այդպես ապահով է, մկները չեն վնասի: Մթերքը միանգամից չէին բաժանում, բաժանում էին երեք օրը մեկ, ըստ շնչի, և կախված ռազմական դրությունից ու մթերքի քանակից, շնչաբաժինը մեկ քիչ է լինում, մեկ՝ շատ քիչ: Դպրոցի դիրեկտորից բացի պահեստի դուռը բացող չէր լինում: Միայն երեխաներն էին պահեստ-դասասենյակի լուսամուտից նայում մանկան ճոճ հիշեցնող տաշտերին ու թուքը կուլ տալով մեծ ավարի որոշում. «Երկու շաբաթ կհերիքի»: «Երկու շաբաթ... փորներս որ սեղմենք՝ մի ամիս էլ Յոլա կտանի»:

Թափորն խառնուցրիվ շարժվում էր, թափորի առաջից քայլում էր հաղթանդամ, ճերմակ գանգուրներով ծերունին: Երևի նա շատ էր նման Աստվածաշնչի Մովսեսին, այլապես դպրոցի դիրեկտորը դառն ժպիտով չէր ասի.

— Ոնց որ Իսրայելի որդիների փախուստը Եգիպտոսից: Մա՞րդ էլ իր տան մեջ փախստականի պես ասլի, թո՛ւ...

Անդրանիկն ուզեց պատասխանել՝ կրակոց լսվեց: Ձայնը դմբոմբաց ձորում, արձագանք տվեց: Թափորը կանգնեց: Կրակոցից վախեցած թռչունները խուճապահար երկինք փախան:

— Տղե՛րքը,— դիրեկտորին նայեց Անդրանիկը:

— Տեղերում են:

— Պիտի որ Եսօր հանգիստ լինեին,— ասաց Անդրանիկը: Նորից կրակեցին:

— Որսորդական է:— Անդրանիկը նայեց դասախոսին: — Որ տեսաք սկսվում է՝ կողքից կգաք: Գնացինք:

Անդրանիկն ու դիրեկտորը պոկվեցին խմբից, քիչ կռացած վազեցին ձորն ի վար: Պահակակետի դիրքերը տանող ոլոր-մոլոր այս կաճանով աչքերը գոց կզնային: Կաճանները նրանք հաճախ էին փոխում, որ չտրորվեր, զինվորներին հետք ցույց չտար: Ժայռաբեկորի մոտ նրանք կանգնեցին, դիրեկտորը թռչնաձայն տվեց, սուլոց պատասխան ստացավ և նոր մոտեցան: Դիտակետում երեքն էին: Լրացանները պատրաստ՝ պառկած էին:

— Ի՞նչ հաշիվ է,— տղաների կողքին տեղ գրավելով հարցրեց Անդրանիկը:

— Չեմ հասկանում,— պատասխանեց պահակախմբի ավագը՝ խաժ աչքերով, 25-ին մոտ մի երիտասարդ:— Բան չեմ հասկանում:

Նորից կրակեցին: Լսվեց քարերին զարնվող կարտեչի շխկոցը:

— Յեռադիտակ:

Անդրանիկը վերցրեց պարզված հեռադիտակը, ավելի հարմար դիրք գրավեց և սկսեց զննել տեղանքը: Դիմացի սարավանջին թուփ ու մացառներն ավելի սակավ էին, ու շարժում չէր նկատվում: Քիչ վերև՝ կիսաքանդ ջրաղացն էր: Այնտեղ դիրք գրավելն անմտություն էր, որովհետև հակագրոհի դեպքում նահանջելն անհնար էր, շուրջբոլորը բաց էր՝ նշանառության տակ: Անդրանիկի հայացքը հեռադիտակի միջից թեթևակի հպվեց ջրաղացին և անցնելու էր, երբ նորից կրակեցին: Անդրանիկը տեսավ ջրաղացի հետևից հագիվ նշմարվող ծխի քուլան.

— Ջրաղացի հետևն են: Ո՞ւմ վրա են կրակում...

— Շաշ-շաշ՝ դետուդեն են խփում,— ասացին: Դարձյալ կրակեցին: Տղաներն ասես հրամանով, նայեցին Անդրանիկին: Բոլորի աչքերում դեպի ջրաղաց մղվելու պահանջն էր:

— Սպասենք,— զսպեց Անդրանիկը: — Յասկանանք մտքներինն ի՞նչ է:

— Մտքներինը մեր տեղն իմանալն է,— ասաց դիրեկտորը:

— Ո՞նց են եկել, մտել ջրաղացի հետևը, որ չեք տեսել, ասաց Անդրանիկը:

— Չրահամեքենայով ընկանք, երևի, աչքից բաց թողեցինք,— մեղավոր ասաց ավագը:

— Բաց թողեցինք,— կշտամբող ձայնով ասաց Անդրանիկը:— Հիմա՝ առանց շարժում ցույց տալու, հարյուր մետրի վրա: Վարդանը՝ աջ, Վազգենը՝ ձախ: Երևացին՝ կրակում եք: Տղաները աջ ու ձախ սողացին և կորան տեսադաշտից:

— Խորոված էին անում,— մտքերը բարձրաձայն արտահայտեց Անդրանիկը:— Գիտեն, որ գենքի ստուգում չի լինելու: Մեզ էլ գիտեն: Օրը ցերեկով ջրաղացի հետև մտնելն ու կրակելը ո՞րն է...

Անդրանիկը ծխախոտ դուրս բերեց, չվառեց, տրորեց մատների մեջ, հոտ քաշեց: Այս անգամ, երբ կրակոցի դմբոցը մարմրեց ձորում, հեռվից ձայներ լսվեցին: Անդրանիկը կրկին աչքերին մոտեցրեց հեռադիտակը և ինչ-որ տեսավ՝ վեր էր նրա պատկերացումից: Հրացանները ձեռքներին տաս-տասներկու տարեկան երկու տղա և կարմիր շորերով մի աղջնակ դուրս պրծան ջրաղացի հետևից, բղավոցով վազեցին սարն ի վեր, ապա կանգնելով սկսեցին ցատկոտել և անպարկեշտ շարժումներն ուղղելով գյուղի կողմը՝ ինչ-որ բաներ բղավել: Հեռադիտակով Անդրանիկը պարզ տեսնում էր տղաների ու աղջնակի անվարտիք հետույքները:

— Ի՞նչ են բղավում,— հարցրեց Անդրանիկը:

— Հայիոյում են լակոտները,— ասաց դիրեկտորը: — Ճիպոտն առնես ու ոնց որ պետքն է դաղես դրանց բաց տեղերը:

Նրանք ցատկոտելով էլի բաներ բղավեցին, ապա տաբատ-վարտիք վեր ձգելով վազեցին, կորան սարի հետևում: Անդրանիկը հեռադիտակը կողմ դրեց, ոտքի ելավ, ծխախոտ վառեց: Մտածե՞ց, թե՞ չմտածեց, որ յուրայիններն աչից ու ձախից չկատարեցին իր՝ ջոկատի հրամանատարի հրամանը: Նա մի քանի անգամ խորը ներս ձգեց ծուխն ու ասաց.

— Գնացինք:

— Ծիսելու բան թողեք,— ասաց ավագը:

Անդրանիկը «Պրիմայի» տուփը նետեց ավագին ու քայեց:

Դիրեկտորը ծիսեց, հետո ժպտաց, ու բարիություն էին իրենց արածի՞ մասին էին մտածում, թե՞ չարածի... Ձորի պռնկին Անդրանիկը կանգնեց, սպասեց մինչև դիրեկտորը հավասարվի իրեն.

— Ես խի՞ղճ է, թե՞ խեղճություն,— խոսեց Անդրանիկը:

— Նրանք ավտոմատով, որսորդականով խփեն մեր դպրոցին, երեխեքին վնասեն՝ մեզանից ոչ մեկը հիմա ձեռքը չտանի՞ գենքին, Ես խիղճը չի՞ մեզ Եսպես խեղճացրել...

Դիրեկտորը ծիսեց, հետո ժպտաց ու բարիություն էին կաթեցնում նրա աչքերը:

— Առանց խղճի ապրել կլինի՞,— վերջապես ասաց նա:

— Խղճներս կորցնենք, դառնանք նրանց նմա՞ն...— Նա գլխով ակնարկեց դիմացի սարը:

— Ես խղճով բա ո՞նց ենք ապրելու Ես անխիղճ աշխարհում,— փնչացրեց Անդրանիկը:

Գյուղամիջում բաժանվեցին: Դիրեկտորը գնաց դպրոցի ուղղությամբ, Անդրանիկը ճամփան շեղեց, գնաց հասավ մատուռի մոտ քարին ծվարած Մարեին, կռացավ, այտը համբուրեց, նստեց կողքին:

— Եկար,— արյունեռանդ դարձավ Մարեն:— Ինչո՞ւ ուշացար...

— Գործ կար,— Անդրանիկը ձեռքը պարզեց, գրկեց Մարեի ուսը:— Ո՞նց ես, խաչքար...

— Լավ եմ: Դու որ եստեղ ես՝ սիրտս հանգիստ է:

— Մյուսներն ինձնից ինչո՞վ են պակաս, Մարե...

— Պակաս չեն,— Մարեն գոգնոցի գրպանից ընկույզի միջուկը բռնով դուրս բերեց, պարզեց Անդրանիկին:— Կեր:

— Երևանում ճառեր ասող իշի տղերք,— գլուխն ափերի մեջ առնելով անսպասելի գոռաց Անդրանիկը:— Կռվելը՝ ձեր գլխին կակի, մի անգամ գոնե եկեք, տեսեք հալներս ի՞նչ է: Ախր, թուրքի, ռուսի, ու խղճի արանքում շշկռվել, մնացել ենք...